

Mellőzzük a további részleteket, hiszen általánosan ismert dolgokról van itt szó. Azt gondoljuk, hogy e pár vonásban eléggé kiemeltük e regény előnyeit, főképp mindazon tulajdonait, melyek mint történeti regényt mutatják be. Érdekes megjegyezni, hogy ezt a regényt 1910-ben, mint tényleg lapban teljesen megjelent művet, már az előbbi, az 1911-iki jelentést tevők is megjutalmazhatták volna, hogyha akkor valaki beküldi. Ugyanis a szabályzat a külön beküldést egyenesen megkívánja oly regényeknél, melyek nem önálló kötetben jelentek meg. Akkor a regény kötelező beküldésére nem gondolt senki s ennél fogva 1911-ben egy nem is történelmi regény (Lovik: *Vándormadár*) jutalmaztatott meg. Most a kötetekben való megjelenésének éve (1911) hozza e művet ebbe a későbbi időkörbe (1911—12) s így Akadémiánknak csak most lehetett vele ebből a szempontból foglalkoznia. Ennél fogva az érdem és kegyelet érzelmeinek hatása alatt egyaránt, mint kiküldött bírálók, egyértelemmel kérjük a T. Akadémiát, hogy az ez évi Péczely-jutalmat Mikszáth Kálmán *A fekete város* című regényének adni méltóztassék, mely egyszersmind az ő nagyobb szabású művekben gazdag élete második korszakának utolsó nagy műve. Egyszersmind javasoljuk, hogy a jutalom az Akadémia Ügyrendjének 127. § 1. d) pontja értelmében Mikszáth egyenes örökösének adassék ki.

A Reguly-féle osztják hősi énekekről.

(Kivonat Pápay József I. t. 1913 április 7-iki előadásából.)

Az osztják énektudományról már a régebbi utazók is megemlékeznek. Az első, a ki hírt ad róla, a kisorosz származású *Noviczkij György*. Az osztják népről adott rövid leírásában (1715) ugyanis az osztják sámánról azt mondja, hogy az *áldozó marha fölött éneket költ*, imádkozván, hogy adjon az istenség bő fogást halban, vadban. Ugyanitt szól a medvénekekről is.

A XVIII. századi utazók (*Georgi* és *Pallas*) is tudnak az osztják énekekről. *Pallas* egy ilyen hősi ének tartalmát már le is jegyezte („Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reiches“ cz. művének II. kötetében, 67. l.)

Bizonyára nem kerültek el ezek az értesítések Reguly Antalunk figyelmét sem, a ki a múlt század negyvenes éveiben oly állhatatosan kutatta a vogul és osztják föld régi hagyományait. Alighogy megérkezik a vogulokhoz (1843 decz. 15-én), mindjárt az első napokban megismerkedik egy vogul énekessel, az öreg *Bachtjárral*, a ki nagy bizalommal, szinte meglepő kész-

séggel tárta föl előtte a vogul népköltés kincsesbányáját. Reguly rögtön felismerte ez énekek nagy jelentőségét, alig egy pár hét múlva (1844 január 12-én) már örömmel értesíti szentpéteryári tudós barátját, *Baer*t nagyérdekű fölfedezéséről. Ezentúl most már utazásának egyik főcélja lesz a becses népnyelvi hagyományok összegyűjtése.

Az osztják énekekkel, mint Toldyhoz intézett leveléből tudjuk, 1844 őszén Berjuzovban ismerkedett meg tüzetesebben.

Ezek már tartalmuk miatt is kiváltképen érdeklik, a legnagyobb lelkesedéssel nyilatkozik róluk. Az osztják énektudomány, mint *Baer*hez írt leveléből (1845 január 16) látjuk, ekkor már szinte kiveszõben volt. Panaszkodik, hogy régi hagyományokhoz való ragaszkodás kihalt a nép lelkébõl, az ifjabb nemzedék között már nem talált egyetlenegy énekest sem. Az õregek (70—100 éves aggastyánok) között is csak egy volt az egész Szoszva mellékén, a Szigvánál kettõ és az Ob mellett fölfelé szintén kettõ, a kik tudtak még énekeket, ismerték a régi hagyományokat, vagy legalább emlékeztek rájuk.

Az volt a szándéka, hogy az énektudó aggastyánoktól lehetőleg megszerzi az osztják népköltés összes maradványait. Azonban körülményei úgy alakultak, hogy berjuzovi tartózkodását hirtelen meg kellett szakítania. 1845 február 29-én (az ó számítás szerint) az osztják földrõl Kazán felé vette útját.

Reguly osztják népköltési gyűjteménye 217 sűrûen beírt nagy ívrétû oldalra terjed (108^{1/2} kézirati ív).¹ Az énekeket megszakítatlan sorokban, egyfolytában írta, még a mondatok sincsenek elválasztva semmiféle jeggyel sem. Az egész sebtében van írva. Azon volt, hogy mentõl többet írhasson le, nem is igen kérdezősködött az értelem után. A helyes átírást s az értelmezést késõbbre hagyta, de idõközben a körülményei úgy alakultak, hogy ezt a munkát már nem végezhetette el. Hunfalvy elõtt többször is említette, hogy az énekek kedvéért még egyszer kellene Berjuzovba és Obdorszkba mennie.

Az énekek forrásáról jó sokáig igen keveset tudtunk. *Toldy*-hoz és *Baer*hez intézett leveleibõl csak azt lehetett megállapítani, hogy azoknak nagy részét Berjuzovban írta. A Reguly-féle osztják énekek értelmezése közben magam is folyton kutattam-kerestem útbaigazító adatok után, végre a Magyar Tud. Akadémia kézirattárában „*Reguly Antal Calendariuma*“ czímen (jelzése: M. Nyelvt. 12. r. 28. sz.) egy kis kolligátumban megelétem Regulynak a vogul- és osztjákföldi utazásáról írt naplószerû feljegyzéseit. Ezekbõl aztán, mint már a M. Tud. Akadémia elé

¹ *Hunfalvy* még 116 kézirati ívet látott. Azonban két ének hiányzik a gyűjteménybõl, valahol lappang.

terjesztett jelentésében is jeleztem,¹ sikerült megállapítanom, hogy az osztják énekeket Berjozovban írta le s azoknak legnagyobb része (talán mindvalamennyi) a *χάρων*-falvi (szigvameléki) Nyikilov Maximtól való, kinek az ősei a Szoszva felső vidékéről *Axtes-űs*-ből származtak. Ez a szigvai osztják 1770 körül született, tehát Reguly berjozovi tartózkodása idejében 74 éves lehetett.

E csodálatos emlékezőtehetséggel megáldott öreg énekes ajkáról Reguly circa 18,000 verssort jegyzett le, terjedelmére nézve tehát a finn Kalevala-val vetekedik.

A gyűjteményben levő énekek — egynek kivételével, mely a medvekultuszra vonatkozik — mind epikus tartalmúak. Az ilyen énekekben maguk az istenek vagy nemzetségi bálvány-szellemek mondják el viselt dolgaikat. A hősök kultusza nyilatkozik meg bennük, mert ezek az istenek, bálványok a nép hős korában nemzeti hősök voltak, kiknek élete jórészt hadakozásban telt el.

A hősök aztán a „közönséges emberkorabeli világ beálltakor“ rendesen „véráldozatot, ételáldozatot elfogadó“ bálvány-istenségek (lòηk) ülepednek. Minden nemzetségnek megvan a maga lòηk-ja (sokszor még több is van egynél, mert kettenhárman is ülepedhetnek bálványnyá) Ezeknek a tiszteletére áldozatok alkalmával énekeket mondanak, melyekben az illető bálványistenségnek a viselt dolgait, hőstetteit éneklik meg. Azért az ilyen énekeket lòηk-ār nak, azaz bálványéneknek is mondják. Általánosan elterjedt neve azonban a *türnəη ār* tk. „vész ének“, mert többnyire egy-egy vidék pusztulásáról van szó ezekben az énekekben. Az egyik törzs ugyanis haddal támad a másikra, leöldösik egymást, a hősök közül alig egy-kettő marad életben. Az „énekvivő hős“ (*ār-tòvī xui*) látja a vést, pusztulást (*türən*) s elmondja azon sorjában. Ez az értelme a vogul *tèrniñ èrt'*-nek is.

Igen valószínű, hogy a *türən* eredetileg mythikus személy volt. *Patkanov* a pusztító tűz és a had istenségét sejtí benne. Az énekekben csakugyan többnyire megszemélyesítve fordul elő. Igen gyakran szó van a *türən* arczáról, pl. *türən uès uantli xo* = 'türən arczát nem látott ember' = a ki még nem volt harezban.

A hősöket a *türən* köde szállja meg, mikor öldösik egymást. Az ellenséges városban rendesen „hét nyelvű *türən* tüzet“ gyujtanak, mikor fölégetik.

Annai bizonyos, hogy a 'tűz' nevezetes szerepet játszik az osztják áldozatoknál. Ilyen alkalmakkor még ma is rendesen tüzet raknak és a tüzet az áldozati állatok vérével megfecsken-

¹ *Nyelvészeti tanulmányutam az éjszaki osztjákok földén.* Budapesti Szemle 1905. 345. sz.

dezik, ételt is dobálnak bele. Az is megtörténik, hogy ilyenkor a tűzhöz is idéző igéket mondanak (mint pl. vulpasl-i áldozaton, melynek szemtanuja voltam).

A hősi énekeket sokszor zenekíséret mellett adják elő. Az osztjásoknak két hangszerük is van. Az egyik a *nāræs-juž* (zene-fa). Ez igen primitív öthúros hangszerszám: egy hosszúka, vékony fenyőfából készített ládika. A húrjait rénszarvas-ínból készítik s a használat előtt halenyvvel jól bedörzsölik s úgy pengetik. A hangláda hossza körülbelül 5—6 arasz, legnagyobb szélességében az átmérője másfél arasznyi. Alakjára nézve hasonlít a halhoz.

A másik hangszerük ennél már jóval tökéletesebb. Ez madáralakú. A hangládája a madár törzse, melynek a hasas végére függőlegesen vagy egy kissé tompult szög alatt hosszú farúd van erősítve: ez a nyaka, mely egy madár- vagy állatfejben végződik. A neve: *tóráp-juž* = darualakú hárfa. Az oroszok *лебеда*-nek (hattyú) nevezik. A nyak és a hangszer felső fedele között kilencz vastag rézhúr van kifeszítve.

Ezekkel a hangszerekkel azonban inkább a medveünnepi színjátékokat s az ú n. állaténekeket (táncénekeket) kísérik. Az állaténekeket ugyanis rithmikus testmozdulatokkal adják elő, az egyes állatokat utánozzák. Ez a szokás még a totemisztikus korba nyúlik vissza, eredetileg bizonyára varázserőt tulajdonítottak neki. Ma is „szent dolognak“ tartják, mert az ilyen táncokban az asszonyok nem vehetnek részt. (A medveünnepi színjátékokban még az asszonyszerepeket is nyírhéjalarczoz férfiak adják.)

Az énekmondóknak aligha lehetett külön rendjük, mert hiszen az énektudomány már természeténél fogva sem öröklődhetik föltétlenül apáról fiúra, hanem a kikben megvolt az arravaló tehetség, hajlandóság, azok egy-egy hiresebb öreg énekestől elsajátíthatták az énekmondás művészetét.

Igy szállt az ének szájról-szájra.

Annyi bizonyos, hogy az énekeseket megbecsülték, mert nekik az áldozati ünnepeken igen fontos szerepük volt. Az énektudomány — mint föntebb jeleztém — már Reguly idejében is kiveszőben volt, ma sincs különben. Bizony sokszor megtörténik, hogy egy nagyobb áldozati ünnepre messze földről kell énekest hozatniok, mert az egész nemzetségben nincs énektudó ember. Az ifjabb nemzedék már nem is érti meg az énekek nyelvét, ezért aztán az érdeklődése is mindinkább ellanyhul.

Az orosz hittérítők is nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy ezek az ősi hagyományok mennél előbb feledésbe merüljenek. Obdorszokban tanuja voltam egy osztják család megkeresztelésének. A keresztelő szerzetes a család idősebb tagjait az ikon

elé vezette és szentül megfogadtatta velük, hogy ezután bálványokat dicsőítő ocsmány énekeket nem mondanak, sőt a helyet is elkerülik, a hol ilyeneket hallhatnának.

Az előretörő új vallás a bálványok nagy részét már a rengeteg erdőbe üzte, lassanként ezeket a bálványénekeket is kiirtja.

Ilyen körülmények között Regulyunknak igazán örök érdeme, hogy megmentette az elpusztulástól ezeket a veszendőbe jutott népnyelvi hagyományokat, melyek nemcsak összehasonlító nyelvtudományunk műveléséhez, hanem a néplélek megismeréséhez s a kezdetleges társadalom kialakulásához, továbbá a finn-ugor mythológiához is rendkívül becses anyagot szolgáltatnak.

Reguly összesen 12 hősi éneket jegyzett le, ezek közül azonban, mint már fentebb is említettem, ma csak tizet találunk a M. Tud. Akadémia kéziratárában őrzött gyűjteményben, mert kettő, ú. m. az *Ass pogol eri* (Obfalvi ének) és a *Schöper naj ankem ar* (anyám éneke) már a kéziratok rendezése alkalmával is hiányzott tehát lappang valahol.

A gyűjteményben levő énekek közül négy hősi éneket, ú. m. a munkeszi Hadisten énekét, a pelimi isten énekét, a bálvány-hegyfoki éneket, a nadymvidéki nép énekét, továbbá „az égbe föltetzett csoda-ember“ cz. medveéneket megfejtve (magyar és német fordítással ellátva) közzétettem a „Zichy Jenő gróf Harmadik Ázsiai Utazása“ cz. sorozat V. kötetében „Osztyák Népköltési Gyűjtemény“ czímen.

Ez alkalommal, ha csak vázlatosan is, a többi éneket fogom ismertetni, melyeknek nagy részét megfejtve és magyarázatokkal ellátva már legközelebb sajtó alá adhatom.

Az énekek alapján meglehetősen hű képet nyerünk a régi osztyák társadalmi életéről, úgyszintén az emberi műveltség kezdetleges koráról is, melyben az osztyák jóformán még ma is megmaradtak.

A hősi énekek korában az osztyák több, egymástól független törzsre nemzetségre (*iaz*) voltak oszolva, külön törzsfők, mondjuk, fejedelmek (*ört*) uralma alatt.

Magános dombon vagy két folyó összefolyásánál képződött meredek partra (*arjat* = promontorium) építették a kis favarakat (*iazon uas*). Ezeket a folyók felől a meredek part védte, a megközelíthető oldalon pedig sánczárkokkal és czölöpös fakerítésekkel vették körül. A várból a révből az énekek szerint „százfokú lépcső“ vezetett le. A várat kapukkal is ellátták, melyeket két „penészes arcú, horgas karmú *zeli* (= kapubálvány)“ őrzött.

Az osztyák állam voltaképen a családból alakult ki, az egy családból származott nemzetségből. Nem is lehet más kormányformája, mint a *patriarchatus* (a *uaszon ört aci* = városi

fejedelem öreg). A nemzetségfők az ős egyenes leszármazottjai, még pedig az idősebb jogán. Ezt egész világosan meg lehet állapítani a hősi énekekből is, mert ha pl. a nemzetségfő elhal és kiskorú fia marad, rendszeren a legidősebb testvér következik utána s ez neveli az árván maradt kis fejedelemhóst (*āci* = nagybátya: ,avunculus’).

Az így kialakult osztják államok élete jóformán örökös harcban telik el. A hadi vállalatokra legtöbb okot ad a „nő-szerzés“ vagy a „vérbosszú“. Nőt rendszerint idegen törzsből (v. nemzetségből) hoznak és pedig vagy lefizetik érte a kívánt díjat (*tin*) vagy elhozzák erővel. Tehát az ősosztják társadalomban az exogamia uralkodik, az endogamiát becstelennek tartják. A háborúban szerzett nő birtoka társadalmi kiválóság lesz. Mint az énekekből látjuk, a hadba induló hős a legnagyobb sértésnek tartja, ha azzal gyanusítják meg, hogy talán rokon nőt akar feleségül.

Az exogamiát az északi osztjákok még ma is szigorúan megtartják. A rokon törzsek között, még ha azok két-háromszáz évvel váltak is külön, mint ők mondják, nő nem jár, teljesen idegen törzsből kell nőt venni.

A hőskorban valóságos hadjáratot indítottak egy nő miatt. A legtöbbször az egész törzs résztvett annak megszerzésében. Az ilyen vállalatokat rendszeren megelőzte a haditanács, melyre a törzs feje „apródférfi szolgálival“ összehívatta az előkelő hősoket. Sohasem intézkedett önkényesen. A haditanácsban, melyet a városi fejedelem neves házában tartottak, inkább csak az öregek vettek részt, a fiatalok pedig künn maradtak, ott várták a határozatot.

A hadbaindulást megelőzte a sorozás ,rovás‘ útján; ha az apa nem alkalmas, viszik a fiát, ha a fiú nem alkalmas, viszik az apát. Kitűzik az indulás napját is. Mindezt megkapó elevenséggel tárja elének a *nāḍḍaḥ-iax ār* (nadyvidéki nép éneke).

Az osztják hősoeknek a legfontosabb fegyverzete az ú. n. „pikkelyes (vagy gyűrűs) páncél“ és a *šoḅar*-ezüstmarkulatú kard. A páncélt jelölő *lavḥar* szót *Munkúcsi* árja (ḳ: indoiráni) eredetűnek tartja s az osszét *zḥār*, *zḥar* ,panzer‘ s az afgán *zḥara* ,kettenpanzer‘ szókkal veti egybe (ÁKE. 630). Ez annyival is inkább valószínű, mert az osztjákoknak fegyverkovácsaik aligha voltak. Igaz ugyan, hogy egyik-másik régi várrom feltárása alkalmával az agyag- és cserépedények mellett vassalaktarabokat is találunk, melyek a kovácmesterség bizonyos fejlettségét feltételezik, azonban ezek nem a mai osztjákok és vogulok elődeitől származnak, hanem az egykor itt lakó *šoḅar* (déli osztj. *tápar*) nép maradványaiul tekintendők. (V. ö. *Patkanov*:

„A szabirok nemzetsége“ cz. értekezését az Ethnographia 1900. évf.-ban).

A pánczélt és kardot a volgai és a kámai népek közvetítésével a délebbre lakó török-bolgár törzsektől kaphatták, a hová talán éppen az alánoktól került. Érdekes, hogy a magyar *kard* és *vért* szintén indoiráni eredetű s akkor kerültek nyelvünkbe, mikor őseink az ugor nyelvközösségből már kiváltak.

Elmaradhatatlan kelléke volt még az osztják hadi felszerelésnek a „száz nyillal felszerelt karikás tegez“ is, melyet a hős rendszeren a hátára vetve hordott, továbbá a „vörösnyrhékjéreggel ellátott (bevont) darabos ij“. A hadi készséghez számíthatjuk „a három öles dárdát“ s a „bika-lapoczkanyagágú fejszét“ is.

Vasfegyverzete csak a „híres, neves“ fejedelemlősöknek volt, a közönséges harczosok vaspánczél helyett valami bőrruhába (*tél*) öltöztek s rendes fegyverük az ij, tegez, fejsze és a dárdá lehetett. Ezek csak a tömegharczokban vettek részt, a neves fejedelemlősök pedig párviadalra keltek s a győztes, ha csak tehette, hadizsákmányul az ellenség fejbőrén kívül a kardját és pánczélját is megszerezte.

A „nőszerzésen“ kívül, mint már említettem, igen gyakran találkozunk az osztják hősi énekekben a „vérbosszúval“ (*nur*) is. A fiúnak szigorú kötelessége, hogy az apja halálát megbosszulja. A vérbosszú törvénye más népeknél is megvan, nem szorítkozik pusztán a vogulokra és az osztjákokra. Különben is olyan intézmény, melynek eredete még a hőskoron is túl megy s olyan szorosan össze van kötve a totemisztikus törzsrendszerrel, hogy talán sehol sem hiányzik, a hol egy ilyen kialakult.

Az osztják hősi énekek nagy részének bizonyára van valami történeti magva is. Ilyenek az ú. n. *nemzetségi énekek*, melyekben rendszeren két ellenséges törzs háborúskodik egymással s a hadi vállalatban, melynek czélja akár a nőszerzés, akár a vérbosszú, résztvesz az egész nemzetség. A küzdelemben az egyik törzs rendszeren elpusztul. A győztes hősök pedig idővel nemzet-ségi bálványokká (*lòηk*), istenekké lesznek.

Vannak azonban tisztán *mythikus* tartalmú énekek is, a melyekben a hős, a ki legtöbbször még az ifjúkoron is innen van, minden segítség nélkül, egyedül vívja meg a harczot a természetfölötti lényekkel, erdei, hegyi és vízi szörnyetegekkel.

Így pl. a munkeszi Hadisten zsenge ifjú korában egyedül indul „apai fejvesztő bosszú okát keresni“ s majdnem megfojtja a hattyú-leányokat. Majd meg legyőzi a „tarka Ural oldalát őrző köszemű két vichlit“. Sorra lenyilazza és föláprítja őket.

A pelimvidéki isten alig hogy fölserdült, már megbirkózik a „szörösszemű hét *mèηk*“-kel (óriás). Mindvalamennyit legyőzi.

Az egyik bálványbegyfoki hős egyedül megy a szőrös-szemű hét *mèηk* favarába, azt fölégeti. Innen tovább indul a „kőszemű hét boszorkány termésköves párkányú várába“. Ezt is elpusztítja.

A kőszemű hét *mèηk*-et üldözőbe veszi, azok előle *Num-Törəm* (Felső-Ég) atyához menekülnek. A hős még ide is utánok jön, de az Égatyá nem hagyta megölni az ő *mèηk*-jeit. Majd mégis leviheti őket a földre, megásatja velük az Ob-folyam medrét, melyből majd a közönséges emberkorabeli világ beálltakor az éhezők hallal táplálkozhatnak. Az óriásokat a munka végeztével felküldi az Égatyához, hogy meg ne ehessék a közönséges halandókat.

A *saməs*-várbeli hős (az obvidéki nép fejedelme) magát az alvilági „kórszellem-fit“ (*χῆν-ὄρτ-πορ*) is megsebzí. Ezek az ifjú hősök, kik az ellenséges szellemeket, a csodaszörnyetegeket is legyőzik, a néphit szerint már isteni eredetűek: *Num-Törəm* fiai. Eredetileg heten voltak. Számuk ma sem több ennél, de a hetes sorozatba egyes vidékek szerint más és más istenségek (többnyire nemzetségi bálványok) jutnak.

A vogul-osztják hitrege egyértelműen a a legidősebbnek a pelimi istent (*Poləm-törəm*), a legifjabbnak pedig az Arany Fejedelmet, a világügyelő férfit tartja. Igen valószínű, hogy az „istenfiak“ eredetileg égi jelenségeknek, természeti erőknek a megszemélyesítői voltak. Később aztán, minthogy a vallásos felfogás ezeket is fölruházta emberi tulajdonságokkal, a nemzetségi bálványistenekhez közelebb jutottak, azokkal keveredtek, sőt egynémelyik égi isten közönséges bálványistenséggé lett. Viszont a nemzetségi bálványok (*lòηk*) közül is egyik-másik az idők folyamán általánosan tisztelt istenséggé válhatott s mint ilyet ma már az „istenfiak“ sorában emlegetik.

Van egy osztják hagyomány, mely *Num-Törəm* legidősebb fiát a *vihar* istenének tartja, a ki haragjában hatalmas viharokat támaszt és pusztító inséget bocsát a földre. Tehát azonosnak látszik a vogul *Šaxl-tq̄rēm* „vihar-istennel“, ki egy felső-lozvai közlés szerint *Numi-Tq̄rēm* idősebbik öcscse.

Gondatti értesülése szerint ez a mythikus személy emberi ábrázatú, állandóan fekete felhőkben lakozik s vizet hordozgatva mammutszarvú rénekkal utazik ide s tova a felhőkön. Ha a rének renyhén haladnak, ő rájuk üt a gyeplővel, még pedig oly erősen, hogy ezáltal fény támad: a villám cikázása. Az ilyen ütésre a rének elkezdének rohanni s ekközben kiöntik a vizes hordók tartalmát.

Teljesen igazolja az előbb említett osztják hagyományt a *Munkácsi* gyűjteményében levő (szoszvafői) vogul istenedező ige is. (Vog. Népk. Gyűjt. II: 402—11).

Hogy ridegnek, szinte könyörtelennek tartják, látszik az idéző ige végső soraiból:

„Tovább élő fényes napjára
 [ha lelkünket] fölemeled: hát fölemeled,
 [ha lelkünket] pusztulni hagyod: hát pusztulni hagyod.
 Utolsó könyörgésünk im ez volt:
 ezen meg nem szünő nyusztbőr [ajánló] könyörgésünket
 atyádtól földéritett fényes napot [élve] [ha meghallgatod,
 fogunk im tovább járjalni.
 Ezen meg nem szünő nyusztbőr [ajánló] könyörgésünket ha meg
 A kéréses föld hét közébe nyomsz alá“.

A kegyetlen istennek nagy inség idején, mikor már semmivel sem lehetett kiengesztelni, még emberáldozatot is hoztak. Erre a czélra, mint az egyik osztjákomtól hallottam, egy árva gyermeket szereztek s ezt szörnyű módon feláldozták. A fiút meztelenre levetköztették és kihegyezett pálczákkal addig szurkálták, míg csak életet sejtettek a szerencsétlen áldozatban.

A vogul és osztják hívő lélek a mennyire fél, retteg *Num-Töröm* legidősebb fiától, a zord *Polam*-istentől (a ki, mint láttuk, a pusztító vihar megszemélyesítője), annál nagyobb szeretettel ragaszkodik az Égatya legkisebb fiához, az Aranyfejedelemhez, a ki folyton nézi, őrizi az ő népét.

Az egész földkerekségét ragyogó ruházatban aranyos paripán vagy egy lúdlábnyi magasságú aranyos szánkón egész nagyságában mind bejárja. Az ő hajfürtjeinek erejénél fogva van nyár, van tél (Vog. Népk. Gyűjt. I: 41). Arany szeme a tóban visszatükröződik, az Obban visszatükröződik. (U. o. 314). Elég ha csak a lova orrát irányítja a betegségtől, kórtól sujtott ház felé, a betegség megszűnik, a kór rögtön eloszlik stb., stb. Ezek a kifejezések, gondolatképek, melyeket a vogul-osztják istenidéző igék a világügyelő férfúra alkalmaznak, csak úgy érthetők, mint azt *Munkácsi* is igen helyesen megjegyezte, ha az istenséget Phoibos vagy Helios-féle alak gyanánt fogjuk fel. Tehát a néphit legalább eredetileg a világügyelő férfiúban egyszersmind *nap-istenséget* vélt.

Az osztják hősi énekekben voltaképen csak egy istenség szerepel: a felső égben trónoló *Num-Töröm* (v. *Num-Jelom*), kinek hatalma mindenre kiterjed. Eredetileg nem lehet egyéb, mint az *égnek* mythikus képze.

Magát az ősiszent „égben lakó ember“-nek gondolják (a ki ottan arany vagy ezüst tetőrudas házban lakik) s minthogy minden tőle származik, „atyának“ nevezik (*Num-Töröm àzi*). Olyan ez, mint az indogermánságban az ó-ind *dyāus pitā*, görög *Ζεῦπατερ* és a lat. Juppiter.

Az énekek alapján úgy látszik, mintha ebből az ősmo-

theismusból fejlődött volna a későbbi polytheismus. De ezt korántsem tekinthetjük eredetinek, mert itt már egy magasabb fejlődési fokozattal állunk szemben. Hogy miképen jutottak el a vogulok és az osztjakok erre a fokra, azt majd csak a jövő összehasonlító mythologiai kutatások fogják eldönteni. E kutatásokhoz a vogul és osztjak népnyelvi hagyományok bőséges anyagot szolgáltatnak.

Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.¹

Magyarország történelmi földrajzának V. kötete az egykori Erdélynek megyéi közül: *Hunyad-, Kolozs-, Torda- és Küküllő megyék* történelmi földrajzát tartalmazza. Sorrend szerint a dunán-inneni, hazánk nyugat-északi megyéinek tárgyalása következett volna, mivel azonban a szerző ezen országrész megyéire nézve még levéltári kutatásokat tartott szükségeseknek, az erdélyrészi megyék feldolgozásához fogott, melyekre vonatkozólag magában az Országos Levéltárban is rendkívül gazdag és értékes anyag állott rendelkezésére, melyet azután egyéb magán- és nyilvános levéltárban eszközölt kutatásaival kibővített. Így jött létre a „Hunyadiak kora“ már megállapított tervezetének figyelembevételével a jelen, V-ik kötet (IX. c. kötet).

Szerző az imént felsorolt megyék tárgyalási módszerére nézve annyiban eltért az előbbi kötetekben² követett módszerétől, hogy jelenleg az összes vonatkozó levéltári adatokat, egyforma természetükre való tekintettel, feldolgozta.

A kötet ezenkívül a ma túlnyomó százalékban oláhoktól lakott megyék települési viszonyaiba, nemkülönben a tudatos magyar telepítő politika részleteibe is hiteles bepillantást enged.

Hunyadmegye (3—249. l.). Középkori *területe* jelentékenyen kisebb a mainál; északi részein ugyanis a jelenlegi körösbányai és brádi közigazgatási járás területe nagyjában Zarándmegye kiegészítő része volt. Keleten a régi Szászváros-szék szintén nem tartozott Hunyadmegyéhez; határhelységei e részekben a Szászvárost körülfogó helységek.

¹ *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.* A M. T. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából írta dr. Csánki Dezső. V. k. (Hunyadiak kora Magyarországon. IXc.) Budapest. Akadémia. 1913. VII + 977 l.

² Az I. k. ismertetését l. Akadémiai Értesítő. 1891. 67—72. l. A II. kötetét Akad. Értesítő 1895. 156—163. l. A III. kötetét Akadémiai Értesítő 1898. 67—77. l.